

GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA GEÇ ÇANAK ÇÖMLEKSİZ NEOLİTİK'TEN ÇANAK ÇÖMLEKLİ NEOLİTİK'E GEÇİŞTE YONTMATAŞ ENDÜSTRİLER

Z. B. AĞIRSOY*

Anahtar Kelimeler: Güneydoğu Anadolu • Geç Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem • Çanak Çömleklili Neolitik Dönem • Geçiş Süreci • Yontmataş

Özet: Neolitik Çağ, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem ve Çanak Çömleklili Neolitik Dönem olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Söz konusu bu dönemler arasında ekonomide, sosyal hayatta, yerleşim dokusunda, mimaride, inanç sistemlerinde, ritüellerde, sembolizmde ve her şeyden öte insanların gündelik kullanım eşyalarında kısmen belirgin bir biçimde farklılaşan geçiş süreci yaşanmıştır. Çalışmamız kapsamında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Çanak Çömleksiz Neolitik'ten Çanak Çömleklili Neolitik'e geçişin tespit edildiği yerleşimlerin yontmataş endüstrileri nitelik ve nicelikleri doğrultusunda incelenmiştir. Bu bağlamda, avcı-toplayıcı geçim ekonomisinin yerini tarım ekonomisine bırakmasıyla birlikte yaşanan değişim ve dönüşümler ele geçen yontmataş bulgular üzerinden değerlendirilmiştir. Yapılan inceleme ve karşılaştırmalar sonucunda Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den Çanak Çömleklili Neolitik Dönem'e geçiş sürecinin sosyal, kültürel ve ekonomik hayat üzerindeki etkileri yontmataş bulgular üzerinden ortaya koymak amaçlanmıştır.

CHIPPED STONE INDUSTRIES DURING THE TRANSITION FROM PRE-POTTERY NEOLITHIC TO POTTERY NEOLITHIC IN SOUTHEASTERN ANATOLIA

Key Words: Southeastern Anatolia • Late Pre-Pottery Neolithic Period • Pottery Neolithic Period • Transition Process • Chipped Stone.

Abstract: The Neolithic Age is divided into two periods as Pre-Pottery Neolithic and Pottery Neolithic. Among the mentioned periods; in the economy, social life, settlement texture and architecture, belief systems, rituals and symbolism, and above all, the daily use of people has undergone a highly decisive transition process. In the scope of our study, the chipped stone industry of the settlements where the transition from the Pre-Pottery Neolithic to the Pottery Neolithic were determined in the Southeastern Anatolia Region were examined in terms of their quality and quantity. In this context, the changes and transformations experienced as a result of the abandonment of the hunter-collecting subsistence economy to the agricultural economy were evaluated through the chipped stone findings. As a result of the examinations and comparisons, the effects of the transition from the Pre-Pottery Neolithic Period to the Pottery Neolithic Period on the social, cultural and economic life are aimed to be revealed through chipped stone findings.

* Zeynep Beyza Ağırsoy (MA), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji (Tarih Öncesi Arkeolojisi) Anabilim Dalı
Doktora Öğrencisi, e-posta: zbagirs0y@ankara.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1557-3218
Gönderilme tarihi: 14.05.2019; Kabul edilme tarihi: 25.06.2019

Giriş

Geç Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den (İng. *Pre-Pottery Neolithic B/PPNB*) Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e (İng. *Pottery Neolithic/PN*) geçişte Yakın Doğu'da sosyo-kültürel yapıda birtakım değişim ve dönüşümler gerçekleşmiştir. Bu değişimlerin nedeni üzerinde çalışmalar halen devam etmekte olup çeşitli araştırmacılar tarafından bazı düşünceler öne sürülmektedir. Söz konusu zaman aralığında yaşanmış olan sosyo-kültürel değişimlerin nedenleri için öne sürülen görüşler arasında iklimin zorlayıcı etkisi¹ veya insan kaynaklı çevresel felaketler² gibi dış etmenlerin yanı sıra, bulaşıcı hastalıklar, kazalar³ ya da sosyal bozunumlar⁴ gibi iç dinamikler ön sıralarda gelmektedir. Topulukların sosyo-kültürel yapısında görülen değişiklikler, sosyal yaşama etki eden faktörleri bir bütün olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda yürütülen her çalışma bilgilendirici niteliktedir.

Yakın Doğu; bir yandan Filistin'e uzanan, diğer yandan Zagros etekleri boyunca Basra körfezine kadar yayılan, Suriye Arabistan çölünün kuzeye doğru sokulmuş kesimleri ile sınırlanan doğal bir bölgeyi kapsamaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi, bu doğal bölgenin kuzeyini temsil etmektedir⁵. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kuzey kesimi Toros Dağları ile sınırlanmaktadır. Volkanik bir kütle olarak Karacadağ, heybetli görüntüsü ile bölgeyi dikey yönde Orta Fırat Havzası ve Yukarı Dicle Vadisi olmak üzere ikiye ayırmaktadır⁶.

Tarih öncesinde insanoğlu doğayla çok daha iç içe olmasından ötürü doğal kaynakları ihtiyaçları doğrultusunda çoğunlukla yontmak suretiyle biçimlendirerek günlük hayatında yaygın olarak kullanmıştır. Kullanılan hammaddelerin dayanıklı olmalarından dolayı yontmataş aletler günümüze kadar bozulmadan kalmakta, bu da konu üzerine çalışma yapan araştırmacılar için son derece değerli bilgi kaynağı sunmaktadır. Çalışmamız kapsamında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde mutlak kronolojileri saptanmış Çanak Çömleksiz Neolitik'ten Çanak Çömlekli Neolitik'e geçişin tespit edildiği yerleşimlerin yontmataş endüstrileri nitelik ve nicelikleri doğrultusunda incelenmiştir. Bu bağlamda; Dicle Havzası'nda yer alan, Çayönü ve Sumaki, Orta Fırat Havzası'nda ise Akarçay, Gritille, Mezraa-Teleilat yerleşimlerinden ele geçen yontmataş bulgular üzerinde yapılan çalışmalar değerlendirilmiştir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde avcı-toplayıcı geçim ekonomisinden tarımsal odaklı bir sisteme geçilmesini konu alan bu çalışmada söz konusu süreçte yaşanan dönüşüm ve değişimler, yontmataş endüstrisi özelinde karşılaştırma yöntemiyle değerlendirilmektedir. Bu karşılaştırma sonucunda Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e geçiş sürecinin sosyal, kültürel ve ekonomik hayat üzerindeki etkilerini yontmataş bulgular üzerinden ortaya koymak amaçlanmıştır.

¹ Bar-Yosef 2001; Davis ve diğ. 1990.

² Köhler-Rollefson 1988.

³ Goring-Morris – Belfer-Cohen 2010.

⁴ Simmons 2007.

⁵ Erinç 1980, 66.

⁶ Atalay – Mortan 2003, 399.

Çanak Çömleksiz Neolitik'ten Çanak Çömlekli Neolitik'e Geçiş Süreci ile İlgili Ortaya Atılan Hipotezler

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in geç evrelerinde inşa tekniklerinin yanı sıra yerleşimlerin boyutlarında da değişim gözlenmektedir. Bu dönem yerleşimlerinde merkezi, kutsal, tören alanı olarak nitelendirilen kamusal alanlar sosyo-kültürel yaşamın bir parçası haline gelmiştir. Geç Çanak Çömleksiz Neolitik dönemde yabanıl hayvanların avlanması ve bitkilerin toplanması devam etmekle birlikte, kültüre alınmış tahıllar ve hayvanların ehlileştirilerek evcilleştirmesi hız kazanmıştır. Evcilleştirilen hayvanlar arasında keçi, koyun, sığır ve domuzlar yer almaktadır⁷. Çanak Çömleksiz Neolitik kültürler, MÖ 7. binyılın ikinci yarısında bir sarsıntı dönemi geçirmiştir. PPNB döneminin Yakın Doğu'daki büyük ve görkemli yerleşimlerinin birçoğu terk edilmiş ya da küçülmüştür. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de akarsuların ve su kaynaklarının yakınında küçük ve içe kapanık yeni yerleşimler kurulmuştur. Bu durum, toplumsal yaşam ve alışkanlıkların değişimine önemli bir işaret olarak kabul edilmektedir⁸. Kamusal alanların ortadan kalkması, öykücü şekilde ifade edilen anıtsal sanatın yerini küçük boyutlu insan ve hayvan figürinlerine bırakması, pişmiş toprak kapların kullanımı, değişen beslenme ve besin saklama alışkanlıkları, kalabalıklaşan koyun ve keçi sürüleri kültürdeki değişimin kanıtları niteliğindedir⁹.

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e geçişte Yukarı Mezopotamya'da sosyo-kültürel yapıda gözlemlenen değişimler, bölgedeki araştırmacılar tarafından "Çöküş" veya "Kriz" olarak adlandırılmaktadır¹⁰.

Söz konusu değişimlere neden olarak gösterilen hipotezlerden biri iklimin zorlayıcı etkisi üzerinedir. Bu hipotezin temel prensibi, radikal bir iklim değişikliğinin Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in sonunda görülen toplumsal değişimin ana itici gücü olduğu yönündedir. Büyük yerleşimlerin o dönemde meydana gelen genel iklim değişiklikleri dolayısıyla terk edilmiş geçim ekonomileri üzerindeki baskı ile ilişkilendirilmiştir¹¹. İklimbilimciler tarafından "8.2 Ka İklim Olayı" (8.2 *Climate Event*) diye de tanımlanan; büyük kıtasal buzul örtülerinin çekilmeye, deniz seviyesinin yükselmeye, muson rüzgârlarının güçlenmeye başladığı bir süreç yaşanmıştır. Değişen atmosfer ve okyanus dolaşımı sıcaklıkları, yağış getiren sistemlerin yerini etkilemiştir. Kuzey Afrika'dan, Güneydoğu Asya'ya kadar uzanan alanda yoğunlukları farklı boyutlarda kurak koşullar ortaya çıkmıştır¹².

Çöküş ile ilgili bir başka yaklaşım ise insan kaynaklı çevresel felaket hipotezidir. Buna göre Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in yaşandığı bölgelerde çevrenin insan kaynaklı bozulması, meydana gelen dönüşümün itici faktörü olmuştur. Yerel avcılığın artışının eko-sistem üzerinde et-

⁷ Bar Yosef 2014, 1423-1426.

⁸ Hauptmann – Özdoğan 2007, 408-409.

⁹ Tekin 2017, 237-238.

¹⁰ Hauptmann – Özdoğan 2007, 408.

¹¹ Ullah 2013, 70.

¹² Erlat 2009, 191-194.

kileri, orman türlerinde azalmaya sebep olmuştur. Evcil koyun ve keçi oranındaki hızlı artışın yerel havzadaki bozulmalara, tarım alanlarıyla bitişik yamaçların erozyona uğramasına yol açtığı öne sürülmüştür¹³.

Bir başka hipotez ise epidemiyoloji üzerinedir. Bu görüşün odak noktası kalabalık nüfuslu, daha büyük yerleşimlerin gelişmesiyle insan yaşamına ve hayvan yayılmasına uygun ideal bir ortam oluşturmak için daha yakın ilişkiler kurulan topluluklarda; hastalık, kaza, sağlıkla ilgili toplumsal durumların etkili olabileceği yönündedir. Aynı zamanda değişen beslenme alışkanlıklarının yanı sıra artan emek gereksiniminin pandemik hastalıklara neden olan enfeksiyona yatkınlığı arttırabileceği belirtilmiştir¹⁴. Ancak bu duruma eleştiri olarak, PPNB köylerinde erken pandemik hastalıkların varlığını doğrulayabilecek hiçbir genetik veya patolojik bulgunun tespit edilmeyişi getirilmektedir¹⁵.

Sosyal bozukluk veya toplumsal bozulma hipotezine göre ise Çanak Çömleksiz Neolitik'ten Çanak Çömleklili Neolitik'e geçiş sürecinde yeni bir sosyal paradigmanın ortaya çıkışı etkili olmuştur. Daha önce kurulmuş olan sosyal ağlar yavaş yavaş değiştirilmiş ya da başka türlü sosyal, ekonomik ağlar genişletilmiştir. Bu durum yerleşim içinde grup dayanışmasını teşvik etmek için gerekli örgütsel değişimlerin birlikte gerçekleşmemiş olabileceği fikrini öne çıkarmıştır. Bu nedenle, yeni sosyal ilişkilerin yanı sıra nüfus kalabalığı, mahre-

miyette azalma ve yaşam alanlarının otonom kontrolünün kaybı gibi şeylerden kaynaklanacak yeni sosyal streslerin yönetilemediği düşünülmüştür. Söz konusu senaryoda, bu stresler nihayetinde büyük Geç Çanak Çömleksiz Neolitik köylerinin sosyal yaşamında ciddi parçalanmalara neden olmuş; bu da geç PPNB/C'deki sosyal yapıların ve ritüel uygulamaların dejenerasyonuna yol açmıştır¹⁶.

Neolitik insanların yaşamındaki bu değişime tam olarak neyin sebep olduğu bilinmemektedir. Bir durum veya durumlar bütünü sonucunda bu süreçten ciddi şekilde etkilenildiği, büyük ve kalabalık yerleşimlerin terk edilerek küçük ve içe kapanık köy yerleşimlerine dönüştükleri ve insanların buldukları yeni habitatlara yerleştikleri görülmektedir. Ancak bu sonuçlara uyum sağlamayan ve terk edilemeyen yerleşimlerin varlığı ise cevabı henüz verilememiş bir soru niteliğindedir.

Yerleşimler

Akarçay Tepe

Akarçay Tepe, Şanlıurfa ili, Birecik ilçesi, Akarçay Köyü'nün batısında, Fırat Nehri'nin küçük bir kolu olan Su Deresi yakınlarında yer almaktadır. Yerleşim, doğu-batı yönünde 350 m, kuzey-güney yönünde 150 m boyutlarında çift tepeli bir höyüktür. Yerleşimin arkeolojik dolgu kalınlığı 6 metre, denizden yüksekliği ise 355 metredir¹⁷.

Yerleşimde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den, Çanak Çömleklili Neolitik

¹³ Rollefson – Köhler-Rollefson 1989.

¹⁴ Goring-Morris – Belfer-Cohen 2010.

¹⁵ Ullah 2013, 81.

¹⁶ Ullah 2013, 82-83.

¹⁷ Özbaşaran – Molist 2007, 179.

Dönem'e geçiş sürecinde kesintisiz devamlılık gösteren altı evre tespit edilmiştir. Yerleşimdeki I.-II. evreler Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'i, III. evrenin sonu geçiş sürecini, IV.-VI. evreler Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'i temsil etmektedir¹⁸. Yerleşim, uyarlanmış (kalibre edilmiş/düzeltilmiş) C14 sonuçlarına göre MÖ 7512-6080 tarih aralığında iskân edilmiştir (Grafik 1)¹⁹.

Akarçay Tepe'nin yontmataş endüstrisi çakmaktaşı ve obsidiyen hammaddeden oluşmaktadır. Yerleşimde obsidiyenin çakmaktaşına oranı % 10 ile % 20 arasında değişmektedir²⁰. Akarçay Tepe'de dilgiler, Orta PPNB sonu ve Geç PPNB başında endüstri öğelerinin % 50'sini oluşturmaktadır. Geç PPNB'de dilgilerin endüstri içindeki oranı % 25 ile temsil edilmektedir. Geç PPNB'nin sonundan Çanak Çömlekli Neolitik Dönem tabakalara geldiğimizde bu oran % 10'a düşmüştür²¹. Geç PPNB tabakalarda doğrudan vurma tekniği yaygın olarak görülmektedir. Endüstride Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in sonuna doğru dilgilerin oranında düşüş tespit edilmiştir. Az sayıda olan dilgiler arasında baskı tekniğiyle elde edilen tek yönlü dilgiler, iki yönlü dilgilerin yerini almıştır. Yontma teknikleri, çekirdekler üzerindeki şekillendirme yüzeylerini etkilemiştir. Kabuklu yüzeyler oldukça nadirdir. Çekirdeklerin yanı sıra çekirdek yenileme parçaları, çekirdek tabletleri, tepeli dilgiler, yanıl dilgiler, dalmalı dilgiler de yerleşimden ele geçmiştir²². Dilgicik üretimi ise Orta

PPNB sonu ile Geç PPNB başlangıcıyla sınırlıdır²³. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem tabakalarında yonga çekirdekleri çok seyrekler. Ele geçen yonga çekirdeği örnekleri, dilgi çekirdeği hazırlamakta veya tükenmiş dilgi çekirdeğini değerlendirmekte kullanılmıştır. Yonga üretiminde daha düşük kaliteli, diğer yerel çakmaktaşıları tercih edilmiştir. Çakmaktaşı hammaddelerdeki farklılık yontmataş üretim tekniklerine etki etmiştir. Yerleşimde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e geçiş sürecinde yonga üretiminde artış görülmüştür²⁴. PPNB'nin sonunda tek yönlü dilgilerin üretiminde kullanımı zaman zaman tercih edilen baskı tekniği tamamen terk edilmiştir. Ayrıca iki kutuplu yongalama tekniği de ortadan kalkmıştır²⁵. Yerleşimin Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlendirilen tabakalarından ele geçen yontmataş endüstride çakmaktaşı dilgi üretimine uygun stratejilerin geliştiği tespit edilmiştir. Ancak Çanak Çömlekli Neolitik Dönem tabakalarına gelindiğinde daha az çeşitliliğe sahip yonga teknolojisi baskındır. Bu durum, yerleşimin araştırmacıları tarafından kısa yoldan sonuca varma odaklı bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla taş alet işçiliğinin giderek önemini kaybetmiş oluşu, çeşitliliği ve özgünlüğü az olan yonga teknolojisi ile ilişkilendirilmiştir²⁶.

Yerleşimden ele geçen düzeltili parçaların yüzdesi, Geç PPNB'nin sonlarına doğru düşüş göstermektedir. Yerleşimden

¹⁸ Balkan Atlı ve diğ. 2002, 288-289.

¹⁹ Maeda 2009, 162, Tablo 5.1.

²⁰ Maeda 2007, 246; Maeda 2009, 167-168.

²¹ Borrell 2007b, 5; Borrell 2010; Borrell 2015; Borrell Tena 2006.

²² Borrell 2011, 216.

²³ age, 218.

²⁴ age, 215.

²⁵ Borrell 2007a, 34.

²⁶ Balkan Atlı ve diğ. 2002, 294.

ele geçen aletler; tanımlanamamış ok uçları, Byblos uçları, Amuk uçları, Ugarit uçları, kalemler, budanmış parçalar, kazıyıcılar, kenar kazıyıcılar, deliciler, dişlemeliler, orak aletler, çentikliler, çapalar, kamalar, uçlu dilgiler, düzeltili dilgiler ve yongalar olarak çeşitlenmektedir. Bu aletlerin oranları stratigrafik seviyeler arasında farklılık göstermektedir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den Çanak Çömleklili Neolitik Dönem'e geçişte düzeltili parçaların üzerinde hem morfolojik hem de işlevsel standartlaşma da azalmıştır. PPNB'de fırlatma uçları, orak dilgiler, kazıyıcılar yoğunluk göstermektedir. PN'de ise çentikliler, dişlemeliler, kenar kazıyıcılar ve düzeltili parçalar sık karşılaşılan aletler haline gelmiştir²⁷. Yerleşimde tespit edilen orak dilgiler üzerindeki silika parlaklığı kalıntılarında yola çıkılarak, parçaların ahşap veya kemik gövdelere yerleştiriliş şekilleri tespit edilmiştir. Gövdeye eğimli olarak yerleştirilmek için kullanılan kırık dilgiler, dişli kenarlar oluşturmuştur. Orak dilgiler, yerleşimin bütün evrelerinde görülmektedir. Çanak Çömleklili Neolitik Dönem'e tarihlendirilen tabakalarda, gövdeye yerleştirilmek üzere tercih edilen kırık dilgilerin yerine düzeltili dilgilerin kullanımı daha yaygındır. Uç kısmı düzeltili uzun dilgiler IV. ve V. evrelerden ele geçmiştir. Bu dilgiler üzerinde kullanım izleri orta ve üst kenarlarda gözlemlenmiştir. Alt bitim kısımlarında kullanım izi tespit edilmemiştir. Bu dilgilerin bir sapa takılarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Yine IV. ve V. evrelerde sıklıkla görülen kazıyıcı tipi, ön kazıyıcılarıdır. I. evreye doğru gittikçe

azalma gösteren bu alet grubu, post ve deri kazıma işlemleriyle ilişkilendirilmiştir²⁸.

Obsidiyen buluntu topluluğunun büyük bir kısmını dilgi ve dilgicikler oluşturmaktadır. Bunlara ek olarak çekirdekler, çekirdek yenileme parçaları, yan dilgiler ve yongalar ele geçmiştir²⁹. Akarçay'da dilgiler yazarların tabiriyle kama biçimli çekirdeklerden üretilmiştir. Söz konusu kama biçimli obsidiyen çekirdeklerden dilgi üretimine dair en yoğun bulgular VI. evrede görülmektedir. V. ve VI. evrelerde standartlaşmış obsidiyen dilgiler sayıca fazla olmasına rağmen, bu dilgilerin üretimlerine dair bulgular azdır. Çanak Çömleklili Neolitik evrelerde ise dilgi üretimine dair bulgular geçiş evresine göre artış göstermiştir³⁰. IV. evreden itibaren obsidiyen bulguların oranında düşüş görülmektedir. Bu düşüş değiş-tokuş yoluyla yerleşime getirilen obsidiyenin statü olarak uğradığı değişimle ilişkilendirilmiştir³¹.

Akarçay'da obsidiyen endüstri içinde Çanak Çömleklili Neolitik Dönem'e tarihlendirilen yalnızca üç adet dikey budama dilgi ve yongaları ele geçmiştir. Yeşil renge sahip obsidiyenden üretilmiş dilgi ve yongaların hammaddesi Doğu Anadolu kökenlidir. Aynı kökene ait obsidiyenden köşeleri inceltilmiş dilgiler de üretilmiştir³². Köşeleri inceltilmiş dilgiler en erken VI. evrede tespit edilmiştir. V. evrede artış gösteren bu alet grubu, IV. evrede yalnızca iki örnekle temsil edilmiştir. Ancak III. evrede bu tip alet oranının tekrar artışı görülmektedir. Bu artış Çanak Çömleklili Neoli-

²⁷ Borrell 2011, 220-221.

²⁸ Balkan Atlı ve diğ. 2002, 293.

²⁹ Maeda 2007, 246; Maeda 2009, 166-167.

³⁰ Maeda 2009, 171-172.

³¹ Arimura ve diğ. 2001, 323.

³² Maeda 2009, 182.

tik Dönem'i temsil eden tabakalara gelindiğinde devam etmiştir. Fakat bu tabakalardan elde edilen köşeleri inceltilmiş dilgilerin obsidiyen renginde ve kökeninde farklılaşma tespit edilmiştir³³. Köşeleri inceltilmiş dilgiler tek yönlü merkezi dilgi taşmalıklar üzerine yapılmıştır. Dilgilerin topuğa yakın alt bölümü budanmış veya düzeltilenmiştir³⁴. Bu dilgilerin yarı daire sel bir sapın içine üst üste yerleştirilerek kesme, toplama aktivitelerinde kullanıldığı düşünülmektedir³⁵. Ancak Akarçay'da tespit edilen örnekler bir sapın içine yerleştirilmeye uygun formlar göstermemektedir³⁶. Yerleşimde varlığı tespit edilen bir diğer alet grubu ise fırlatma uçlarıdır. Bu uçlar Kapadokya obsidiyeni kullanılarak üretilmiştir. Obsidiyenin tamamı yarı saydam, gri ve açık gridir. Tüm bu uçlar Geç Çanak Çömleksiz Neolitik Evre'ye tarihlendirilen tabakalardan ele geçmiştir. Yerleşimde tespit edilen obsidiyen uçların tamamı iki yönlü dilgiler üzerine yapılmıştır. Ancak bu dilgilerin elde edildiği *naviform* çekirdekler kazılarda tespit edilememiştir. Bu nedenle uçların yerleşime dışarıdan getirilmiş olabileceği belirtilmiştir³⁷. Uçların tipolojik özellikleri incelendiğinde devamlı düzelti ile sap kısmı şekillendirilmiş bir form, Ugarit veya Byblos ucu olabilecek formlar ve Ugarit ucu ile Amuk ucu arasında özellik gösteren başka bir form tespit edilmiştir³⁸.

Akarçay yerleşimi yontmataş endüstrisi ile ilgili öğeler Tablo 1'de derlenmiştir³⁹.

Çayönü

Çayönü, Diyarbakır ili, Ergani ilçesinin 7 km güneybatısında Hılar (Sesveren) Köyü'nün kuzeyinde yer almaktadır. Yerleşimin denizden yüksekliği 832 metredir. Kuzey-güney doğrultusunda 160 m, doğu-batı doğrultusunda 350 m ölçülere sahip bir höyük yerleşimidir. Höyükte tespit edilen arkeolojik dolgu kalınlığı yaklaşık 6.5 metredir⁴⁰.

Çayönü yerleşiminde üç ana tabaka tespit edilmiştir. Her tabaka kendi içinde alt evrelere ayrılmaktadır: III. tabaka; Geç Roma-Erken Bizans, Demir Çağı, MÖ 2. bin, Erken Tunç Çağı II-III (MÖ 3. bin) sürecini kapsamaktadır. II. tabakada; IIb-Son Kalkolitik Çağ, Erken Tunç Çağı I, IIa- Çanak Çömlekli Neolitik Dönem tespit edilmiştir. Bu evrede farklı özellikler gösteren iki tabakalaşma bulunmaktadır. Bunlar; Yeni Çanak Çömlekli Neolitik Evre (pns) ve Eski Çanak Çömlekli Neolitik Evre (pnk) olarak tekrar alt evrelere ayrılmıştır. Bu evrelerden alınan karbon örneklerinden uyarlanmış sonuçlar MÖ 5210-4550 tarih aralığını vermiştir⁴¹. Geç Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlendirilen tabakalardan ise MÖ 8630-6260 sonucu elde edilmiştir (Grafik 1)⁴².

³³ Maeda 2009, 183.

³⁴ age, 185.

³⁵ Cauvin 1983, 73, Fig. 5; Nishiaki 1990, 12, Fig.6.

³⁶ Maeda 2009, 185-186.

³⁷ age, 193-194.

³⁸ age, 194.

³⁹ Borrell Tena 2006.

⁴⁰ Erim-Özdoğan 2007, 59-60; Erim-Özdoğan 2011a, 188.

⁴¹ Caneva ve diğ. 1998, 199; Erim-Özdoğan 2007, 61-64; Erim-Özdoğan 2011a, 189-193.

⁴² Caneva ve diğ. 1998, 199; Erim-Özdoğan 2007, 61-64; Erim-Özdoğan 2011a, 189-193.

Çayönü yerleşimi yontmataş endüstrisi genellikle yerel kaynaklardan elde edilen çakmaktaşı ve olasılıkla Bingöl ve Nemrut kaynaklarından elde edilen obsidiyen hammaddeden oluşmaktadır⁴³. Yerleşimde PPNB ve PN'ye ait bütün evrelerden ele geçen buluntular doğrultusunda, obsidiyen dilgi üretimine yönelik yongalama işlemlerinin burada yapıldığı tespit edilmiştir. Bu dilgilerin çoğunluğu baskı tekniği ile tek kutuplu çıkarım ürünleridir. Ancak yontmataş öğelerin dağılımı evreler arasında farklılık göstermektedir⁴⁴.

Çayönü, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem çakmaktaşı yontmataş endüstrisinde; çekirdeklerin, kabuklu parçaların, çekirdek hazırlama parçalarının sayıca az olduğu gözlemlenmiştir. Geçiş evresinde tespit edilen bir binada neredeyse hiç kabuklu parça içermeyen masif yongalardan oluşan tabular (dar çekirdek) çakmaktaşı topluluğu ele geçmiştir. Bu evrede obsidiyen çekirdek üretim elemanları, çakmaktaşı üretim elemanlarına oranla daha fazladır. Herhangi bir çakmaktaşı hammadde yumrusundan daha büyük obsidiyen aletler ele geçmiştir. Ayrıca tükenmiş ve çok küçük hale gelmiş çakmaktaşı çekirdekler de saptanan bulgular arasındadır. Çakmaktaşının ve obsidiyenin farklı yontma stratejilerine tabi olduğu tespit edilmiştir⁴⁵.

Çayönü'nde PPNB'nin son aşamasını temsil eden Hücre Planlı Yapılar evresi yontmataş endüstrisinde önceki evrelerden farklılıklar tespit edilmiştir. Yongalar (% 24), dilgilerden (% 52) daha az tercih

edilir hale gelmiştir. Dilgi üzerine ön kazıyıcılar ve uçlar, hem boyut hem de şekil olarak dikkate değer bir standartlaşmaya sahiptir. Bu evrenin endüstrisinde 35 mm uzunluğunda, 10 mm genişliğinde trapez kesitli orak dilgiler, deliciler, mikro deliciler bulunmaktadır. Obsidiyenin tüm alet gruplarında artış gösterdiği tespit edilmiştir⁴⁶. Hücre Planlı Yapılar evresinde hammadde obsidiyen olan endüstri üzerinde yapılan bir çalışmada; tek kutuplu prizmatik ve piramidal çekirdekler, mermi biçimli çekirdekler, iki kutuplu yonga çekirdekleri ve biçimsiz çekirdekler tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra; vurma düzlemi açma yongaları, tepeli yongalar, çekirdek hazırlama dilgileri, tepeli dilgiler, yan dilgiler, merkezi dilgiler detaylı olarak incelenmiştir. Bu evrede obsidiyen aletler, endüstride % 46.3 ile temsil edilmektedir. Aletler arasında; uçlar, "Çayönü aleti", kazıyıcılar, deliciler, *pieces esquille*ler, köşeleri inceltilmiş dilgiler, çentikli dilgiler ve çentikli yongalar yer almaktadır. Uçlar; Byblos uçları, Ugarit uçları ve tanımlanamamış uçlar olarak alt gruplara ayrılmıştır. "Çayönü aleti"nin yonga ve dilgi üzerine örnekleri bulunmakla birlikte büyük çoğunluğunun üzerinde sürtme izi tespit edilmiştir⁴⁷.

Hem mimari hem de yontmataş topluluğu açısından en büyük değişim Geniş Odalı Yapılar evresinde görülmektedir. "Çayönü aleti" hariç, yerleşimden ele geçen aletlerde standartlaşma görülmemektedir. Standartlaşmanın ortadan kalkması özellikle kazıyıcılarda ve orak aletlerinde belirgindir. Bu evrenin yontmataş aletleri,

⁴³ Algül 2008, 31; Binder 2008, 8.

⁴⁴ Algül 2008, 269.

⁴⁵ Caneva ve diğ. 1994, 254.

⁴⁶ age, 259.

⁴⁷ Algül 2008, 106-190.

genellikle çakmaktaşıdan düzensiz yongalar üzerine yapılmıştır. Çakmaktaşı yontmataş alet üretimi konut içinde uygulanmaya başlamıştır. Masif yongalar hammadde bloklarıyla beraber ele geçmiştir. Bu evrede tepeli dilgilerin sayısı belirgin şekilde azalmış ve *naviform* çekirdekler ortadan kalkmıştır. Bunların yerine yonga çekirdekleri ve piramit biçimli dilgi çekirdekleri daha sık bir biçimde görülmektedir. Bu farklılıklara ek olarak üzerinde silika parlaklığı tespit edilen parçalardaki değişim dikkat çekmektedir. Bu parçalar, farklı boyutlardaki dilgiler veya standart budanmış dilgiler yerine çeşitli türlerde yonga taşımaları üzerine yapılmıştır. Benzer bir durum kazıyıcılar için geçerlidir⁴⁸. Alet tiplerinin yanı sıra düzelti yapılmadan veya belirli bir düzelti dizisi olmaksızın kullanılan parçalar da yerleşimde tespit edilmiştir. Bu parçalar Geniş Odalı Yapılar evresindeki aletlerin % 50'den fazlasına karşılık gelmektedir⁴⁹. Geniş Odalı Yapılar evresindeki obsidiyen aletlerin sınıflandırmasına yönelik çalışmalar sonucunda küçük boyutlu çekirdekler, çok az sayıda vurma düzlemi açma yongaları ve çekirdek yenileme parçaları, tabletler, tepeli yongalar, tepeli dilgiler, yan dilgiler, tek kutuplu ve iki kutuplu çıkarıma sahip merkezi dilgi ve dilgicikler tespit edilmiştir. Ayrıca sayılarında büyük azalma gözlemlenen blok soyma ve şekillendirme yongaları da ele geçmiştir. Bu evrenin endüstrisinde obsidiyen aletler % 48.1 ile temsil edilmektedir. Bu evrede tespit edilen aletler arasında; “Çayönü aleti”, kazıyıcılar, deliciler, *pieces*

esquilleler, köşeleri inceltilmiş dilgiler, çentikli dilgiler ve yongalar yer almaktadır⁵⁰.

Erken Çanak Çömlekli Neolitik evrenin yontmataş topluluğunun doğrudan Geniş Odalı Yapılar evresiyle ilişki olduğu tespit edilmiştir. Geç Çanak Çömlekli Neolitik tabakalarda ise çakmaktaşı ve obsidiyen miktarında düşüş görülmektedir. Düzeltili parçaların sayısı ve türleri Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e göre daha sınırlıdır. Geniş Odalı Yapılar evresinde obsidiyenin çakmaktaşı oranı eşit iken Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlendirilen tabakalarda bu oran iki kat artmıştır. Ancak Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in devamında hammadde oranlarının tekrar eşitlendiği tespit edilmiştir. Kullanılan çakmaktaşı türlerinin önceki aşamalarla aynı olduğu belirtilmektedir⁵¹.

Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlendirilen evrelerde çok az sayıda çekirdek ve çekirdek parçası tespit edilmiştir. Çekirdeklerin çoğu kazıyıcı veya *heavy duty tools* (HDT ve/veya ağır iş [kazıyıcı] aleti) olarak ikinci kullanımlarda tercih edilmiştir. Yonga çekirdeklerinde çoklu platform görülmektedir. Dilgi çekirdeklerinin çoğu arkasında bir omurgaya sahiptir. Çoğu çekirdeğin üzerinde yoğun aşınma izleri görülmüştür. Bu evreden bir adet iki kutuplu dilgi çekirdeği de ele geçmiştir. Bazı çekirdek yenileme dilgilerinin ve yongalarının arasında yaygın olarak tespit edilen tepeli dilgilerin üzerinde ikincil kullanım izleri görülmektedir⁵².

⁴⁸ Caneva ve diğ. 1994, 259; Caneva ve diğ. 1996, 390-393.

⁴⁹ Caneva ve diğ. 1994, 260; Caneva ve diğ. 1998, 201-204.

⁵⁰ Algül 2008, 191-236.

⁵¹ Özdoğan 1994, 268.

⁵² a.g.e., 271.

Çanak Çömlekli Neolitik dönemin tüm evrelerinde aletlerin büyük kısmı “Çayönü aleti” olarak adlandırılan örneklerden oluşmaktadır. Söz konusu aletler, bir önceki dönemde görülen benzerlerine nazaran boyut olarak küçük olup uç kısımlarında düzeltiler mevcuttur. Endüstride alması ve dik düzeltileri bulunan “Çayönü aleti” de bulunmaktadır. Bunlar düzeltili dilgiler arasında da sıklıkla görülmektedir. Bu dilgilerin iç yüzeylerinde yoğun aşınma izleri tespit edilmiştir. Söz konusu aletler tüm tabakalarda önemli miktarlarda bulunurken dönemin sonuna doğru çok ciddi bir şekilde azalmıştır. Bu aletlerin uzunlukları yaklaşık 9 ile 4 cm arasında değişmektedir. Bazı “Çayönü aleti” örneklerinin üst ucu düzelti ile sonlandırılmıştır. Bunların delici olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Önceki evrelerle kıyaslandığında sırt tipinde değişiklik tespit edilmiştir. Bahsi geçen değişiklik yongalama izlerinin vurma yumrusu yüzeyine eğik bir açının meydana gelmesi ve burulması olarak belirtilmiştir⁵³.

Önceki evrelere nazaran ortaya çıkan bir yenilik ise uçların boyutlarının küçülmesidir. Küçük boyutlu bu uçlar sayıca çok az olup tipolojik olarak da farklılık göstermektedir. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem ile ortaya çıkan bu uç tipleri; iki yüzeyli iç bükey tabanlı uçlar, tek omuzlu asimetrik uç ve trapez biçimli uçlardır. Kısa saplı, iki yüzeyli ve içbükey tabanlı küçük uçların yüzeyinde geniş-yassı yongalama izleri görülmektedir. Kısa saplı omuzlu uçların bazılarında yüzeysel düzeltiler görülürken üst yüzeyinde geniş çaplı

yongalama izleri ve iç (alt) yüzeyinde kenar düzeltileri tespit edilmiştir. Yalnızca tek bir örnekle temsil edilen tek omuzlu asimetrik uç ise iki yüzeyinden baskı ile şekillendirilmiştir⁵⁴.

Çayönü'nde Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlendirilen yontmataş endüstri içinde deliciler oldukça yaygınlaşmıştır. Yerleşimde bunlar iki ana tip olarak tespit edilmiş olup önceki tabakaların benzeri özellikler göstermektedir. Büyük dilgiler üzerine delicilerin uç kısmı yarı dik düzelti ile şekillendirilmiştir. Bu delicilerin kimi örneklerinin iki yüzeyi işlenmiş ve uç kısmına eğim verilmiştir. Mikrodilgiler üzerine yapılan delici örneklerinde ise bazen sap görülmektedir. Bunlar genellikle uç kısmı üst yüzden dik ve yanal ve/veya kenarsal düzeltilere sahiptir⁵⁵.

Kazıyıcılarda yuvarlak ve dairesel formlar baskındır. Kazıyıcıların geneli obsidiyenden olsa da çakmaktaşıdan örnekler de mevcuttur. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in sonuna doğru yuvarlak kazıyıcıların sayısında belirgin bir düşüş yaşanmıştır. Çoğu çakmaktaşıdan olan ön kazıyıcılar iyi şekillendirilmiş olmasına rağmen daha seyreklerdir. Terk edilmiş dilgi çekirdekleri üzerinde de ön kazıyıcı formlar tespit edilmiştir⁵⁶.

Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in tüm tabakalarında saptanan orak dilgilerin sayısında öncekilerle karşılaştırıldığında büyük artış göze çarpmaktadır. Bu dönemin orta evrelerine doğru yarım biçimli tipler ortaya çıkmıştır⁵⁷. Küçük ve orta boyutlu orak dilgilerin üretiminde, obsidiyen

⁵³ Özdoğan 1994, 271.

⁵⁴ age, 271-272.

⁵⁵ age, 272.

⁵⁶ age, 272.

⁵⁷ age, 268.

hammadde çakmaktaşına oranla daha çok tercih edilmiştir. Büyük boyutlu ve düzensiz dilgiler çakmaktaşıdan, iki yönlü dilgiler ise sadece obsidiyenden üretilmiştir⁵⁸. Geometrik örnekler Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in II. yapı katında ortaya çıkan yeni bir türdür. Bunlar yarı dairesel düzeltili sırtlı dilgi parçalarıdır. Genel görünüşleri itibariyle yarımaya benzerler. Bunların bir kısmında kesme kenarı boyunca silika parlaklığı tespit edilmiştir. Yerleşimde üzerinde silika parlaklığı bulunan birçok dilgi vardır. Bu dilgiler aynı zamanda aşınma izlerine de sahiptir. Kısmi silika parlaklığı olan mikro ve çentikli dilgiler endüstrinin bir parçasıdır. Çentikli dilgilerin bir kısmında kullanımdan dolayı aşınmalar görülmektedir. Bu dilgilerin içinde yarı dik düzeltiyle yapılmış örnekler bulunmaktadır. Endüstri içinde bazı boğumlu dilgiler de mevcuttur. Çentikli dilgi örneklerinin tamamı çakmaktaşıdır. Bu dilgilerin iç yüzeylerinde aşınma görülmemektedir⁵⁹.

Diğer alet türleri içinde eğimli kenarlara sahip sivri uçlu bazı dilgiler tespit edilmiştir. Bunlardan bazılarının uç olarak kullanılabileceği düşünülmektedir⁶⁰. Topuğa yakın alt bölümü sapa dönüştürülmüş büyük boyutlu çakmaktaşı dilgiler de yerleşimden ele geçen örnekler arasındadır. Endüstride çok kaliteli dilgiler ve mikro dilgiler oldukça sık görülmektedir. Çoğunun üzerinde aşınma izleri tespit edilmiştir. Yine üzerinde kullanım izi taşıyan ince yongalar da Çanak Çömlekli Neolitik Dö-

nem boyunca görülmektedir. Bunların çekirdek yongalama sürecinde birincil yontma işlemi sırasında ortaya çıkan yongalar olduğu düşünülmektedir⁶¹.

Obsidiyen endüstri üzerinde G. Çiler Algül tarafından İstanbul Üniversitesi'nde doktora tezi olarak hazırlanan çalışmada daha önce bahsettiğimizden farklı bir alanın Çanak Çömlekli Neolitik Dönem malzemesi incelenmiştir. Bu çalışmanın sonucunda; çekirdekler, tepeli dilgiler, yan dilgiler, tek kutuplu ve iki yönlü çıkarıma sahip merkezi dilgiler, Y biçimli dilgiler, tepeli yongalar, tabletler, blok soyma ve şekillendirme yongaları ile atık parçalar tespit edilmiştir. Aletler arasında; merkezi ve yan dilgiler üzerine "Çayönü aleti", kazıyıcılar, deliciler, *pieces esquilleler*, köşeleri inceltirilmiş dilgiler, dikey budanmış dilgiler ve yongalar ile geometrik örnekler yer almaktadır⁶².

Çayönü yerleşimi yontmataş endüstrisi ile ilgili öğeler Tablo 2'de derlenmiştir⁶³.

Gritille

Gritille, Adıyaman ili, Samsat ilçesinin yaklaşık 8 km kuzeyinde, Fırat'ın akış yönüne göre batı kıyısında, Lidar Deresi'nin hemen karşısında yer almaktadır. Oval biçimli höyüğün, üst kısmı 80 x 40 m, tabanı ise 150 x 100 m ölçülere sahiptir. Yerle-

⁵⁸ age, 268.

⁵⁹ age, 272.

⁶⁰ age, 272.

⁶¹ age, 276.

⁶² Algül 2008, 237-268.

⁶³ Algül 2008; Caneva ve diğ. 1994; Caneva ve diğ. 2001; Caneva ve diğ. 1996; Özdoğan 1994.

şimde 13 m arkeolojik dolgu tespit edilmiştir. Höyüğün tepesi, bugünkü nehir seviyesinden 24 m yüksektedir⁶⁴.

Yerleşimde Neolitik Çağ'a tarihlendirilen dolgu içinde A, B, C, D, E olmak üzere beş evre tespit edilmiştir. Evreler arasındaki ana kültürel değişim B ve C arasında olduğu için Üst Neolitik (A ve B evresi/ Çanak Çömleklili Neolitik Dönem) ve Alt Neolitik (C, D, E evresi/ Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem) iki döneme ayrılmıştır⁶⁵. B ve C evreleri arasındaki bağlantı belirgin bir erozyon yüzeyi ile kesilmektedir. B evresi, MÖ 7060-6400 arasına tarihlendirilirken C evresine ait uyarlanmış radyokarbon sonuçları MÖ 7750-6860 tarihlerini vermiştir. Araştırmalar sırasında uyarlanmış verilerle MÖ 8200-7080 yıllarına tarihlendirilen D evresinin altında Taban Evresi olarak da nitelendirilmiş E evresi tespit edilmiştir. Bu evreden alınan karbon örnekleri üzerinde uyarlanmış tarihlerle MÖ 8450-7150 sonucuna ulaşılmıştır (Grafik 1)⁶⁶.

Gritille yontmataş endüstrisinde baskın hammadde çakmaktaşıdır⁶⁷. Obsidiyen, yontmataş endüstrinin % 5'ini oluşturmaktadır⁶⁸. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlendirilen tabakalardan ele geçen yongalama unsularının, döküntü parçaların, çekirdeklerin ve düzeltili parçaların oranları, Çanak Çömleklili Neolitik Dönem tabakalarla karşılaştırıldığında sayıca daha azdır⁶⁹. Yerleşimin Neolitik

Çağ'a tarihlendirilen bütün evrelerinde yongalar baskın durumdadır⁷⁰. Bununla birlikte düzeltilenen veya kullanımı tercih edilen taşımaklıkların öncü grubu tüm seviyelerde dilgilerden ve dilgiciklerden oluşmaktadır⁷¹. Aletler üzerinde yapılan istatistik çalışmaları sonucunda Çanak Çömleklili Neolitik evrelerde yonga üretiminin daha fazla tercih edildiği tespit edilmiştir. Bu tercih Çanak Çömleksiz Neolitik evrelerde baskın olan dilgilerin yerini almıştır⁷².

Kazılarda ortaya çıkarılan aletler; uçlar, kazıyıcılar, kalemler, deliciler, çentikli ve dişlemeli aletler, sırtlı dilgiler, budanmış dilgiler, orak dilgiler, ve düzeltili parçalardan oluşmaktadır⁷³. Yerleşimde iki tür uç tanımlanmıştır. Çanak Çömleklili Neolitik Dönem tabakalarında dilgi üzerine yapılmış kanatlı uçlar ele geçmiştir. Bu uçlar, Byblos uçlar ile benzer olarak değerlendirilmiştir⁷⁴. Yerleşimden ele geçen bir başka alet grubu olan "Çayönü aleti" de Byblos uçlar arasında istatistiksel değerlendirmeye dâhil edilmiştir. Bu aletler yalnızca Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlendirilen tabakalardan ele geçmiştir⁷⁵. Aletler arasında, uçların Çanak Çömleksiz Neolitik tabakalarda daha yoğun olduğu görülmektedir. Kazıyıcılarda da benzer bir durum söz konusudur. Kazıyıcıların oranı, endüstri içinde Çanak Çömleklili Neolitik Dönem'e tarihlendirilen tabakalarda düşüş göstermiştir. Gritille kazılarında Çanak Çömleksiz Neolitik döneme tarihlendirilen yontmataş endüstrisinde delici aletler

⁶⁴ Redford 1986, 105; Voigt 1988, 215; Voigt – Ellis 1981, 181.

⁶⁵ Voigt 1988, 219.

⁶⁶ Voigt 1988, 219-220, 227.

⁶⁷ Voigt 1985, 18.

⁶⁸ Davis 1988, 95; Voigt - Ellis 1981, 91.

⁶⁹ Davis 1988, 96, Tablo 1.

⁷⁰ age, 96, Tablo 2.

⁷¹ age, 96, Tablo 3.

⁷² age, 97, Tablo 4.

⁷³ age, 97.

⁷⁴ Voigt – Ellis 1981, 93.

⁷⁵ Davis 1988, 94.

yok denilecek kadar az ele geçmiştir. Buna karşın Çanak Çömlekli Neolitik döneme tarihlendirilen A evresinde sayıca büyük artış gözlenmektedir. Benzer bir artış çentikli aletler özelinde de görülmektedir. Orak dilgilerin ise Çanak Çömleksiz Neolitik evrelerde daha yoğun olduğu tespit edilmiştir. Yerleşimin tamamında en çok kısmi düzeltili aletlerin kullanımı tercih edilmiştir⁷⁶.

Mezraa-Teleilat

Mezraa-Teleilat Höyüğü, Şanlıurfa ili, Birecik ilçesinin 7 km güneyinde, Mezraa beldesi sınırları içinde, Fırat'ın akış yönüne göre sol yakasındaki kıyı taraçası üzerinde yer almaktadır⁷⁷. Neolitik Çağ'da da yerleşimin kuzey ve güneyi taraçayı kesen iki sel yatağı ile sınırlanmış iken batısı alüvyon dolgu, doğu kısmı ise kolivyal örtü altında kalmıştır. Bu sebeple yerleşimin kesin boyutları verilememekle birlikte doğu-batı uzantısının en azından 150-200 m civarında olduğu belirtilmiştir⁷⁸.

Yerleşimde II-V. tabakalar Neolitik Çağ'ı temsil etmektedir. V. tabaka Çanak Çömleksiz Neolitik (PPNB Orta), VI. tabaka Çanak Çömleksiz Neolitik B (PPNB Son), III. tabaka Çanak Çömleksiz Neolitik'ten Çanak Çömlekli Neolitiğe geçiş süreci (III A evresi, III B evresi), II. tabaka Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'dir (II C Evresi/Çanak Çömlekli İlk Neolitik evre, II B Evresi/Çanak Çömlekli Orta Neolitik, II A Evresi/Çanak Çömlekli Son Neolitik evre)⁷⁹. Yerleşimin Neolitik Çağ'ı

için uyarlanmış radyokarbon sonuçlarından MÖ 8701-6509 tarih aralığı elde edilmiştir (Grafik 1)⁸⁰.

Mezraa-Teleilat yontmataş endüstrisi çakmaktaşı, obsidiyen ve çok az sayıda kuvars hammaddeden oluşmaktadır⁸¹. Yerleşimde tespit edilen taşımaklıklar içinde yongalar baskındır.

IV. tabakada gün ışığına çıkarılan yontmataş endüstri öğeleri yerleşimdeki Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in geç evresini iyi yansıtan örneklerden oluşmaktadır. Bu seviyede yongalama elemanları mimari dışındaki alanlarda daha yoğun ele geçmiştir. Bu seviyeden az sayıda tek kutuplu çekirdeğin ele geçmesinin yanı sıra dilgicik çekirdeği tespit edilmemiştir. Yerleşimde tek yönlü dilgi üretiminin de sınırlı olduğu düşünülmektedir⁸². Tüm açmalarda en baskın çekirdek türü çok kutuplu çekirdekler olarak belirlenmiştir. Tek kutuplu yonga çekirdekleri ikinci sırada gelmektedir. Çok kutuplu çekirdekler bu evrede baskındır⁸³. Aletlerin dağılımı dikkate alındığında yongalar (% 72.3) ve tek yönlü dilgilerin (% 15.3) sayısından hareketle yongaların çoğunlukta olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca kenarları aşındırılmış (*edge worn*) parçaların oran olarak diğerlerine nazaran yüksek olduğu görülmektedir. Oransal olarak sıralama taş kalemler, kazıyıcılar, dişlemeli aletler ve düzeltili parçalar şeklinde devam etmektedir. Ön formu verilmiş silika parlaklığı içeren parçalar bu evrede görülmemektedir⁸⁴.

⁷⁶ age, 97, Tablo 5.

⁷⁷ Özdoğan 2007, 189.

⁷⁸ age, 190.

⁷⁹ age 2007.

⁸⁰ Coşkunsu 2007, 52, Tablo II.1; Özdoğan 2011, 219.

⁸¹ Coşkunsu 2007, 108-110, 114.

⁸² age, 186-187.

⁸³ age, 214-216.

⁸⁴ age, 309, Tablo VI.5.

Obsidiyen aletler içinde tek yönlü dilgiler ve dilgicikler ile yan dilgiciklerin mevcut olmasına karşın, çekirdek veya parçasına rastlanmamış olması dikkat çekicidir⁸⁵. Obsidiyen aletler arasında ise en baskın olan grup kenarları aşınmış parçalar (*edge-worn*) olarak tespit edilmiştir. Bunun ardından düzeltili parçalar ve köşesi inceltilmiş dilgiler gelmektedir. Yerleşimde bulunan aletler saptanmamıştır⁸⁶.

III. tabaka yerleşimdeki Çanak Çömleksiz ile Çanak Çömlekli Neolitik dönemler arasındaki geçiş sürecini yansıttığından bu tabakanın yontmataş bulguları ayrıca önem taşımaktadır. Bu aşamada kabuklu ve kabuksuz yongalar en sık görülen taşımaklıklardır. Tek yönlü dilgiler, diğer dilgi ve dilgiciklere göre baskındır. Kıymıklar, kopmuş parçalar, kıymıklar ve çekirdek yenileme parçaları mimari unsurların içlerinden eşit miktarda ele geçmektedir. Ama asıl çoğunluk mimarinin dışındaki alanlarda yer almaktadır. Konutların içinde ateşe maruz kalmış çakmaktaşları tespit edilmiştir⁸⁷. Çok kutuplu çekirdeklerden sonra ikinci baskın grup disk biçimli çekirdeklerdir. Dilgi çekirdekleri bu evrede görülmeye başlamıştır⁸⁸. Söz konusu evrede aletlerin yarısı yongaların ve diğer yarısı da dilgilerin üzerine yapılmıştır. Tek yönlü dilgiler daha baskındır⁸⁹. III. tabakadaki aletlerin arasında da kenarları aşınmış parçalar en yüksek yüzdeye sahiptir. Bunların ardından; kazıyıcılar, çentikliler, kalemler ve düzeltili parçalar gelmektedir. Çentikli aletler, kazıyıcılar ve kenarları aşındırılmış

parçaların diğer evrelerle karşılaştırıldığı en yoğun bu tabakada bulunduğu görülmektedir⁹⁰. Uçların tüm tabakalar arasında en kalabalık buluntu grubu bu evreden ele geçmiştir⁹¹.

Obsidiyen hammaddenin bu tabakada bir önceki evreye göre sayıca arttığı görülmektedir. Ancak tek yönlü dilgicik oranında çok ciddi bir yükselişin varlığı dikkat çekmektedir. Bunun dışında; kabuksuz yongalar, tek yönlü dilgiler, yönleri tanımlanamamış dilgiler, “Y” biçimli dilgiler, yan dilgicikler, kavlaklar ve kopmuş parçalar da tespit edilmiştir⁹². Bu evreden ele geçen obsidiyen aletler arasında yine en kalabalık grup kenarları aşınmış parçalardır. Parçaların çoğu saydam ve yarı saydam yeşil obsidiyen üzerinedir. Köşeleri inceltilmiş dilgiler de önceki evrede olduğu gibi, bu evrede de varlığını devam ettirmektedir. Eşit sayıda olmasa da çeşitli obsidiyen türleri yerleşimde tespit edilmiştir. Bu evrede çok parlak siyah obsidiyen ilk kez tespit edilmiştir⁹³.

Mezraa-Teleilat'ın II. tabakası Erken Çanak Çömlekli Neolitik dönemi yansıtmaktadır. Bu tabakanın yontmataş endüstrisinde yontma işleminin önceki evrelerde olduğu gibi yonga odaklı olduğu saptanmıştır. Yontma işlemi önceki aşamalar gibi yonga odaklıdır. Hem binaların içinde hem bina dışı alanlarda yontma aktivitesi görülmektedir. Ancak dış alanlarda ele geçen atık parçalar daha fazla çeşitlilik göstermektedir. Önceki evrelerle benzer bir

⁸⁵ age, 458, Grafik VII.2.

⁸⁶ age, 487.

⁸⁷ age, 187-188.

⁸⁸ age, 214-217.

⁸⁹ age, 314.

⁹⁰ age, 309, Tablo VI.5.

⁹¹ age, 334.

⁹² age, 458, Grafik VII.2.

⁹³ age, 489.

yontma geleneği görülmektedir⁹⁴. Bu evrede yoğun bir şekilde çekirdek ele geçmiştir. Baskın olarak çok kutuplu çekirdeklerin ardından tek kutuplu yonga çekirdekleri, iki kutuplu yonga çekirdekleri ve dilgi çekirdekleri tespit edilmiştir. Dilgi çekirdeklerinin çoğu tek kutupludur ve tükenene kadar yontulmuştur⁹⁵. Bu evrede önceki evreler ile kıyaslandığında yongaların azlığı dikkat çekmektedir. Tek yönlü dilgiler alet üretiminde sıklıkla tercih edilmiştir. Söz konusu evrede az sayıda olmakla birlikte dilgicikler de bulunmaktadır⁹⁶. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in görüldüğü II. tabakada en baskın grubu kenarları aşındırılmış parçalar oluşturmaktadır. Bu aletlerin ardından silika parlaklığı içeren parçalar, ön formu verilmiş silika parlaklığı içeren parçalar ve düzeltili parçalar gelmektedir. Silika parlaklığı içeren parçalar ve deliciler diğer evrelere göre daha yüksek oranlarda ele geçmiştir⁹⁷. Bu seviyeden ele geçen orak dilgiler diğer seviyelerle karşılaştırıldığında daha uzun ve daha kalındır⁹⁸. Çakmaktaşı vurgaçlar da II. ve III. tabakadan ele geçmiştir. Bu evreyi diğerlerinden ayıran başka aletler ise cilalı çakmaktaşı keserler ve üç yüzeyli aletlerdir. Bunlar Paleolitik Çağ örneklerine benzetilmiştir. Kazma veya çapa olarak kullanılmış olabilecekleri düşünülmektedir. Bir başka dikkat çeken alet ise delinmiş çakmaktaşı diskidir⁹⁹.

Yerleşimin diğer evreleriyle karşılaştırıldığında çeşitliliği en fazla olan obsidiyen

buluntuları II. tabakadan ele geçmiştir. Çekirdekler, çekirdek hazırlama yongaları ve kabuklu yongaların varlığı dikkat çekicidir¹⁰⁰. Bu evrenin obsidiyen aletleri geçiş evresiyle benzerlik göstermektedir. Ancak kenarları aşınmış parçalarda azalma gözlemlenirken köşeleri inceltilmiş parçaların sayısında artış tespit edilmiştir. Yarı saydam kahverengi obsidiyen bu evrede tamamen kaybolmuştur. Siyah obsidiyenin miktarı da bir önceki evreyle karşılaştırıldığında azalmıştır¹⁰¹.

Mezraa-Teleilat yontmataş endüstrisinde, aletlerin evreler arasındaki tipolojik çeşitliliği aynı kalmıştır. Ancak aletlerin üretilme oranları evreler arasında farklılıklar göstermektedir. Çanak Çömlekli Neolitik evrelere gelindiğinde düzeltili parçaların sayıca artışı dikkat çekmektedir. Alet grubu içinde belirli formlar baskınlık göstermektedir. Yontmataş aletler üzerinde yapılan detaylı çalışmalar sonucunda alt gruplarıyla beraber uçlar, silika parlaklığı içeren parçalar, kazıyıcılar, kalemler, çentikli aletler, dişlemeli aletler, deliciler, budanmış parçalar, sırtlı parçalar, tepeli parçalar, düzeltili parçalar, çoklu aletler, çakmaktaşı vurgaçlar, saplı deliciler, “diğer” alet grupları ve kenarları aşınmış parçalar gibi tipler tespit edilmiştir. Uçlar kendi içinde Byblos, Ugarit, Amuk ve tanımlanamamış formlar olarak gruplandırılmıştır¹⁰².

Mezraa-Teleilat yerleşimi yontmataş endüstrisi ile ilgili öğeler Tablo 3'te derlenmiştir¹⁰³.

⁹⁴ age, 189.

⁹⁵ age, 214-217.

⁹⁶ age, 314-315.

⁹⁷ age, 309, Tablo IV.5.

⁹⁸ age, 335.

⁹⁹ age, 428-429.

¹⁰⁰ age, 458, Grafik VII.2.

¹⁰¹ age, 489.

¹⁰² age, 149-150.

¹⁰³ age.

Sumaki

Sumaki Höyük, Batman ilinde, Beşiri ilçesinin doğusunda Garzan Çayı'nın geniş bir eğri oluşturduğu Garzan Havzası'nın girişinde yer almaktadır. Yerleşim, kuzey-güney doğrultusunda 160 m, doğu-batı doğrultusunda 130 m'lik bir alana yayılmaktadır. Arkeolojik dolgu kalınlığı 3- 3,5 m arasındadır¹⁰⁴.

Yerleşimde tespit edilmiş olan Neolitik Çağ'a tarihlendirilen seviyeler dört mimari evreye ayrılmaktadır. 1. ve 2. evre Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'i, 3. evre Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B evresini ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e geçişi, 4. evre ise Erken Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'i temsil etmektedir¹⁰⁵. Uyarlanmış C14 sonuçlarına göre PPNB evreler MÖ 7310-7040, PN evreler MÖ 6480-6400 tarihleri arasında iskân edilmiştir (Grafik 1)¹⁰⁶.

Sumaki Höyük yontmataş endüstrisine dair detaylı bir araştırma henüz yapılmamıştır. Ancak elde edilen ön veriler doğrultusunda yontmataş endüstrinin başkın hammaddesinin obsidiyen olduğu belirlenmiştir (% 85). Siyah ve yeşil renkte olan bu obsidiyenlerin muhtemelen Bingöl kaynağından getirilmiş olabileceği, çakmaktaşının (% 15) ise yerel kaynaklardan elde edildiği belirtilmiştir¹⁰⁷.

Yontmataş endüstrisinde obsidiyenden dilgi ve yonga taşımaklar görülmektedir. Dilgilerin boyutu yongalardan daha küçüktür. Kabuklu parçaların az, düzensiz

yontma parçalarının kısıtlı oluşu; obsidiyenin hammadde kaynağında şekillendirilip yerleşime getirildiğini düşündürmektedir. Ancak obsidiyenden az sayıda ele geçen; mermi biçimli çekirdekler, çekirdek yenileme parçaları ve yontma artıkları yerleşim içinde yapılmış birtakım yontma aktivitelerine de işaret etmektedir. Yerleşimde özellikle 1. evreden ele geçen düzeltilenmemiş küçük dilgilerin ve yongaların bitki kesme işlemlerinde kullanılmış olabileceği belirtilmiştir. Ele geçen yontmataş bulgular 2. ve 3. evrede artış göstermiştir. Yerleşimin alt tabakalarından birkaç "Çayönü aleti" ve az sayıda ok ucu tespit edilmiştir¹⁰⁸.

Sumaki Höyük'te çakmaktaşı unsurlar için doğrudan vurma tekniği kullanılmıştır. Düz çakmaktaşı dilgilerin sayısı oldukça azdır. Yerleşimde çakmaktaşından yalnızca bir adet mermi biçimli kırık çekirdek ele geçmiştir. Bazı çakmaktaşı dilgiler üzerinde silika parlaklığı gözlemlenmiştir. Birkaç kaliteli kahverengi ve gri çakmaktaşının, yerleşime yakın olmayan hammadde kaynaklarından getirilmiş olabileceği düşünülmektedir¹⁰⁹.

Endüstride evreler arasında teknolojik farklılıklar tespit edilmiştir¹¹⁰. Ancak bununla ilgili detaylı çalışmalar henüz yapılmamıştır.

Sonuç

Bu çalışmada ele alınan yerleşimlerin yontmataş endüstrileri genellikle çakmaktaşı ve obsidiyen hammaddelerden oluşmaktadır. Mezraa-Teleilat kazılarında saptanan az sayıdaki kuvars örneği bu iki

¹⁰⁴ Erim-Özdoğan 2011b, 16.

¹⁰⁵ Erim-Özdoğan 2011b, 24-25.

¹⁰⁶ Kutlu ve diğ. 2018, 27.

¹⁰⁷ Erim-Özdoğan 2011b, 31.

¹⁰⁸ age, 31.

¹⁰⁹ age, 31.

¹¹⁰ age, 31.

hammaddeye ek olarak söylemek mümkündür. Yerleşimlerin genelinde mekân içi veya mekân dışı yontma işleminin gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu durum endüstrilerin içinde çekirdek hazırlık parçalarının varlığıyla tespit edilmiştir. Ancak yerleşimlere dışarıdan getirilip hiçbir üretim artığının saptanmadığı hammaddeler de tespit edilmiştir.

Güneydoğu Anadolu'daki yerleşimlerin Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yontmataş buluntu topluluklarında düzeltilenen veya kullanımı tercih edilen taşımalarının öncü grubunu dilgiler oluşturmaktadır. Bu durum Orta Anadolu'da çağdaş olan diğer yerleşimlerde de geçerlidir¹¹¹. Çalışmamız kapsamında değerlendirilen endüstrilerde *naviform* çekirdekler, iki kutuplu çekirdekler ve piramit biçimli çekirdekler yer almaktadır. Taşımaları bu çekirdeklerden genellikle doğrudan vurma yoluyla yongalanmıştır. Ancak baskı tekniği ile elde edilen dilgi örnekleri de bulunmaktadır. Taşımaları içinde *naviform* çekirdeklerden elde edilen ve üst yüzey ayrıtları "Y" biçimli olan dilgiler, az sayıda yongalar ve dilgicikler de yer almaktadır. Dilgicik üretimi özellikle PPNB endüstrileri ile sınırlıdır. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in sonuna doğru endüstrilerde tespit edilen dilgilerin oranında düşüş yaşanmıştır. *Naviform* çekirdeklerden dilgi üretimi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den Çanak Çömleklili Neolitik Dönem'e geçiş sürecinde ortadan kalkmıştır. Bu süreçte dilgi teknolojisinin yerini kaba yongalar içeren endüstriler almıştır. Yongalar çok kutuplu çekirdeklerden elde edil-

miş, ayrıca taşımaları alınmadan önce çekirdeğin hazırlanmasına yönelik işlemlerin daha az yapıldığı belirlenmiştir. Üzerinde kabuk kalıntısı bulunan yongaların sayıca fazlalığı bu durumun göstergesidir. Geçiş sürecinde, yerleşimlere dışarıdan getirilen obsidiyen hammadde oranında düşüş görülmektedir. Bu durum toplulukların bir yerden diğerine olan hareketliliğinin sınırlı kalmasıyla ilişkili gibi görünmektedir. Erken Çanak Çömleklili Neolitik evreye gelindiğinde yontmataş endüstrilerde yongaların dilgi taşımalarına oranla fazla oluşu devam etmektedir. Çok kutuplu çekirdeklerin endüstrideki sayısal değeri artmıştır. Ancak yerleşimlerin yontmataş buluntu topluluklarında tespit edilen çekirdek sayılarında düşüş görülmektedir. Erken Çanak Çömleklili Neolitik evrenin sonlarına doğru piramit biçimli çekirdekler daha fazla görülmeye başlanmıştır. Bu teknolojik değişim daha sonraki evrelerde yerini baskı tekniği ile elde edilmiş tek yönlü uzun dilgilerden oluşan yontmataş endüstrilere bırakacaktır.

Güneydoğu Anadolu'daki yerleşimlerin Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yontmataş endüstrilerinin tipolojik öğeleri arasında en kalabalık alet grubu kazıyıcılardan, özellikle de ön kazıyıcılardan oluşmaktadır. Bu aletler, hizmet ettiği alana ve ihtiyaca göre birçok farklı formda üretilmişlerdir. Söz konusu dönemde halen baskın olan bir diğer alet grubunu mikrolitler oluşturmaktadır. Mikrolitler genellikle geometrik olmayan örneklerle temsil edilmektedir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in geç aşaması olan PPNB'deki yont-

¹¹¹ Ayrıca bkz. Ağırsoy 2019.

matataş endüstriler içinde uçlar da yer almaktadır. Uçlar, Güneydoğu Anadolu'daki PPNB yerleşimlerin yontmataş endüstrileri arasında sayıca kalabalık olan diğer bir gruptur. Byblos uçları söz konusu dönemi temsil eden yerleşimlerin hemen hepsinden ele geçmiştir. Bu dönemde varlığı tespit edilen bir başka alet çeşidi olan orak dilgilerin üretiminde standartlaşma görülmemektedir. Bu aletler genellikle düzelti dilgilerle temsil edilmektedir. Yerleşimlerde tespit edilen orak dilgilerin bazı örnekleri üzerinde macun benzeri izler bulunmaktadır. Bu dilgilerin muhtemelen ahşaptan veya kemikten saplara, bitümen ve/veya reçine yardımıyla sabitlenerek kullanıldığı düşünülmektedir. Dilgi kenarlarındaki mevcut kalıntılar ve orak dilgilerin sadece bir kenarında gözlemlenen silika parlaklığı, bu düşünceyi destekleyen önemli verileridir. “Çayönü aleti” olarak tanımlanan iki kenarı sırtlı dilgiler, PPNB evresiyle birlikte Güneydoğu Anadolu'daki yerleşimlerin yontmataş endüstrilerinde geniş bir biçimde yer tutmaya başlamıştır. Bu dönemde söz konusu yerleşimlerde ele geçen diğer bir alet grubunu oluşturan kalemlerin, Göbekli Tepe¹¹², Nevalı Çori¹¹³ gibi yerleşimlerin yontmataş endüstrilerinde dikkat çekici yoğunluğu gözlemlenmiştir. Bu yoğunluğun nedeni yerleşimlerdeki taş blokların şekillendirilmesi ile ilişkilendirilmiştir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e geçiş sürecinde aletlerdeki standartlaşmanın terk edildiği görülmektedir. Bu geçiş evresinde genellikle özensiz yontulmuş yongalar, düzelti yapı-

madan kullanılmıştır. Güneydoğu Anadolu'da Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlendirilen erken evrelerde ise kazıyıcıların sayısında ve çeşitlenmesinde ciddi bir azalma görülmektedir. Bahsi geçen aletler özensiz yontulmuş kaba yongalar üzerine yapılmıştır. Kazıyıcı aletlerin çeşitliliği (Tablo 4) ve endüstriler içindeki oranlarının azalması, hayvan post ve derilerinin kazıma işlemlerinin azalmasıyla ilişkili olmalıdır. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de standartlaştığı görülen orak dilgilerin (Tablo 4) endüstriler içindeki oranında ve çeşitliliğinde artış saptanmıştır. Ayrıca Çayönü¹¹⁴ ve Gürcütepe¹¹⁵ yerleşimlerinde yarımaya formlu orak dilgiler de görülmektedir. Uçlar (Tablo 4), Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in geç evresine tarihlendirilen tabakalarla karşılaştırıldığında endüstriler içinde daha düşük oranlarda tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra uç boyutlarında küçülme görülmüştür. Özellikle Erken PPNB'de başlayan ve İngilizce literatürde BAI (*big arrowhead industries*) yani “büyük ok uçları endüstrileri” olarak bilinen iri silahların boyutlarında küçülme gözlemlenmiştir. İki yüzeyi baskı tekniğiyle işlenmiş uçlar da endüstriler içinde yer almaktadır. Güneydoğu Anadolu'da Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşimlerin tamamında Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in geç evreleriyle karşılaştırıldığında delici aletlerin oranında artış tespit edilmiştir. Söz konusu aletlerin oranlarında ve çeşitliliklerindeki artış, süs eşyalarının yapımı ve olasılıkla kil işçiliğiyle ilişkilendirilmiştir. “Çayönü aleti” örnekleri, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem se-

¹¹² Ayrıca bkz. Beile-Bohn ve diğ. 1998, 59.

¹¹³ Ayrıca bkz. Schmidt 1988, 171.

¹¹⁴ Ayrıca bkz. Özdoğan 1994, 268.

¹¹⁵ Ayrıca bkz. Beile-Bohn ve diğ. 1998, 39.

viyelerinde de tespit edilmeye devam etmiştir. Fakat bu aletlerin boyutlarında küçülmeler görülmektedir. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlendirilen tüm seviyelerde düzeltili yonga ve dilgiler endüstrilerin en kalabalık grubunu oluşturmaktadır. Bu parçalar; üzerinde düzelti yapılmamasına rağmen kullanımdan kaynaklı aşınma izi gösteren örnekler, köşeleri inceltirilmiş örnekler, üzerinde silika parlaklığı kalıntısı olan örnekler, sırtlı ve budanmış örnekler ile çeşitlenmektedir. Bu aletlerin yerleşimlerde gerçekleştirilen birçok farklı aktivitenin parçası olarak yer aldığı düşünülmektedir¹¹⁶. Çalışmamız kapsamında nitelikleri de incelenen yontmataş aletlerin nicelikleri göz önüne alınarak PPN (Geç), geçiş ve PN (Erken) evrelerindeki yaklaşık dağılımına Grafik 2'de yer verilmiştir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yerleşimler özelinde kullanımı tercih edilmiş farklı yontmataş üretim teknikleri mevcuttur. Bu durum üzerinde üreticinin kullanmayı tercih ettiği tekniğin yanı sıra yerel hammadde çeşitliliğinin etkisi de bulunmaktadır. Ayrıca yontmataş aletlerin endüstri içindeki çeşitliliğinde ve oranında birtakım farklılıklar saptanmıştır. Söz konusu olan bu farklılıklara günlük yaşamda değişen aktiviteler neden olmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin bölümlerini oluşturan Yukarı Dicle Vadisi ve Orta Fırat Havzası yontmataş buluntuları değerlendirildiğinde, her iki bölgenin birbiriyle ilişkili Neolitik bir süreç geçirdiği görülmektedir. Elde etmiş olduğumuz sonuçlar yerleşimler özelinde farklılaşırken Güneydoğu

Anadolu Bölgesi'nin genelinde bir bütünü temsil etmektedir.

Grafik ve Tablo Listesi

Grafik 1: Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Çanak Çömleksiz Neolitik'ten Çanak Çömlekli Neolitik'e geçiş evresi saptanan yerleşimlerin kronolojisi.

Tablo 1: Akarçay yerleşimi yontmataş endüstrisi.

Tablo 2: Çayönü Yerleşimi yontmataş endüstrisi.

Tablo 3: Mezraa Teleilat yerleşimi yontmataş endüstrisi.

Tablo 4: Geç Çanak Çömleksiz Neolitik'ten Çanak Çömlekli Neolitik'e Geçişte orak elemanları, kazıyıcılar, uçlar karşılaştırması.

Grafik 2: Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Geç Çanak Çömleksiz Neolitik'ten Çanak Çömlekli Neolitik'e Geçişte endüstri içinde ele geçen yontmataş aletlerin nicelik değerleri.

¹¹⁶ Ağırsoy 2019.

KAYNAKÇA

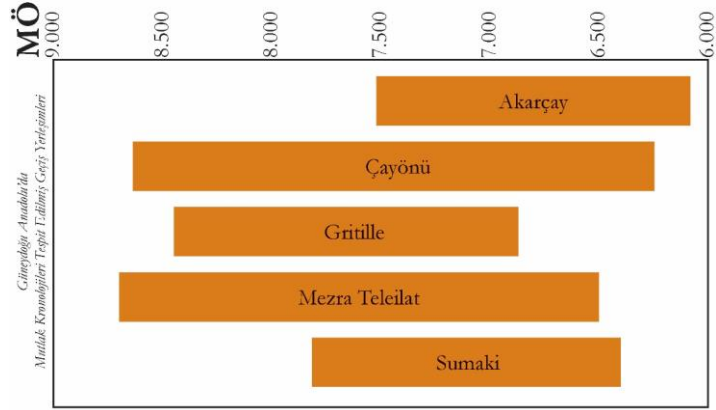
- Ağırsoy 2019 Z. B. Ağırsoy, *Geç Çanak Çömleksiz Neolitik'ten Çanak Çömleli Neolitik'e Geçişte Görülen Yontmataş Endüstrisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Ankara 2019).
- Algül 2008 G. Ç. Algül, *Çanak Çömleksizden Çanak Çömleli Neolitik Döneme Geçiş Sürecinde Obsidiyen Teknolojisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (İstanbul 2008).
- Arimura ve diğ. 2001 M. Arimura – N. Balkan Atlı – F. Borrell – W. Cruells – G. Duru – A. Erim-Özdoğan – J. Ibanez – O. Maeda – Y. Miyake – M. Molist – M. Özbaşaran, "Akarçay Tepe Kazısı, 1999", içinde: N. Tuna – J. Öztürk – J. Velibeyoğlu (ed.), *İhsu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları* (Ankara 2001) 309-337.
- Atalay – Mortan 2003 İ. Atalay – K. Mortan, *Resimli ve Haritalı Türkiye Bölgesel Coğrafyası*. 2. Baskı (İstanbul 2003).
- Balkan Atlı ve diğ. 2002 N. Balkan Atlı – F. Borrell – R. Buxo – G. Duru – J. Ibanez – O. Maeda – M. Molist – M. Özbaşaran – R. Piquet – M. Sana – J. Wattez, "Akarçay Tepe 2000", içinde: N. Tuna – J. Velibeyoğlu (ed.), *İhsu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları* (Ankara 2002) 287-308.
- Bar-Yosef 2001 O. Bar-Yosef, "Lithics And The Social Geographical Configurations Identifying Neolithic Tribes In The Levant", içinde: I. Caneva – C. Lemorini – D. Zampetti – P. Biagi (ed.), *Beyond Tools. Redefining PPN Lithic Assemblages of the Levant* (Berlin 2001) 437-448.
- Beile-Bohn ve diğ. 1998 M. Beile-Bohn – C. Gerber – M. Morsch – K. Schmidt, "Neolitische Forschungen in Obermesopotamien. Gürcütepe und Göbekli Tepe", *Istanbuler Mitteilungen* 48, 1998, 5-78.
- Binder 2008 D. Binder, "Technologie Lithique Et Comportement Social Dans le PPN de Çayönü Tepesi (Turquie): Un Aperçu à Travers L'analyse Des Matières Premières", *Paléorient* 34.1, 2008, 5-21.
- Borrell 2007a F. Borrell, "From PPNB to PN: Chipped Stone Industries of The Middle Euphrates Valley", *New data, new interpretations. Neo-Lithics* 1.07, 2007a, 33-37.
- Borrell 2007b F. Borrell, "Single-platform blade knapping in the Middle Euphrates Valley during the mid VIIIth Millenium Cal. BC", *Anatolia Antiqua* 15.15, 2007b, 1-16.

- Borrell 2010 F. Borrell, "Characterizing flint outcrops in secondary position. A study case: the Euphrates terraces and their exploitation during the 8th-7th millennia cal BC", *Publications de la Maison de l'Orient et de la Méditerranée* 56.1, 2010, 117-128.
- Borrell 2011 F. Borrell, "Changes in Chipped Stone Industries in South-Eastern Anatolia: Akarçay Tepe (7,600- 6,800 cal. BC)", içinde: E. Healey – S. Campbell – O. Maedas (ed.), *Proceedings of the Sixth PPN Conference on Chipped and Ground Stone Artefacts in the Near East* (Berlin 2011) 213-226.
- Borrell 2015 F. Borrell, "Further remarks about lithic production at Akarçay tepe (middle Euphrates valley) during the late PPNB", *Broadening Horizons 4: A Conference of Young Researchers Working in the Ancient Near East, Egypt and Central Asia. Archaeopress* (Oxford 2015) 265-277.
- Borrell Tena 2006 F. Borrell Tena, *La gestión de los recursos minerales silíceos en las primeras comunidades campesinas en el valle medio del Éufrates; VIIIº-VIIº milenios Cal. BC Implicaciones socioeconómicas del proceso de producción lítica*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Universitat Autònoma de Barcelona (Barcelona 2006).
- Caneva ve diğ. 1994 I. Caneva – A.-M. Conti – C. Lemorini – D. Zampetti, "The Lithic Production at Çayönü: a Preliminary Overview of the Aceramic Sequence", içinde: H. G. Gebel – S. K. Kozłowski (ed.), *Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent* (Berlin 1994) 253-266.
- Caneva ve diğ. 1996 I. Caneva – C. Lemorini – Z. Daniela, "Lithic Technology and Functionality Through Time and Space at Çayönü", içinde: S. K. Kozłowski – H. G. Gebel (ed.), *Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent, and Their Contemporaries in Adjacent Regions* (Berlin 1996) 385-402.
- Caneva ve diğ. 1998 I. Caneva – C. Lemorini – D. Zampetti, "Chipped Stones at Aceramic Çayönü: Technology, Activities, Traditions, Innovations", içinde: G. Arsebük – M. J. Mellink – W. Schirmer (ed.), *Light on Top of the Blackbill. Studies Presented to Halet Çambel* (İstanbul 1998) 199-205.
- Caneva ve diğ. 2001 I. Caneva – M. R. Iovino – C. Lemorini – A. Özdoğan – D. Zampetti, "A Combined Analysis of Lithic Assemblages from Çayönü", içinde: I. Caneva – C. Lemorini – D. Zampetti – P. Biagi (ed.), *Beyond Tools. Redefining the PPN Lithic Assemblages of the Levant* (Berlin 2001) 165-182.
- Cauvin 1983 M.-C. Cauvin, "Les Faucilles Préhistoriques Du Proche-Orient Données Morphologiques Et Fonctionnelles", *Paléorient* 9.1, 1983, 63-79.

- Coşkunsu 2007 G. Coşkunsu, *The End of the Pre-Pottery Neolithic in the Middle Euphrates Valley. The Lithic Assemblages of Mezraa Teleilat, Southeastern Turkey*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harvard University (Harvard 2007).
- Davis 1988 R. S. Davis, "Preliminary Notes on the Gritille Neolithic Chipped Stone Industry", *Anatolica* XV, 1988, 93-97.
- Davis ve diğ. 1990 J. Davis – A. Simmons – R. Mandel – G. Rollefson – Z. Kafafi, "A Postulated Early Holocene Summer Precipitation Episode in the Levant: Effects on Neolithic Adaptations", *55th annual meeting, Society for American Archaeology, Las Vegas*. 1990.
- Erim-Özdoğan 2007 A. Erim-Özdoğan, "Çayönü", içinde: M. Özdoğan – N. Başgelen (ed.), *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu Avrupaya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular* (İstanbul 2007) 57-97.
- Erim-Özdoğan 2011a A. Erim-Özdoğan, "Çayönü", içinde: M. Özdoğan – N. Başgelen – P. I. Kuniholm (ed.), *The Neolithic In Turkey New Excavations & New Research* (İstanbul 2011a) 185-269.
- Erim-Özdoğan 2011b A. Erim-Özdoğan, "Sumaki Höyük. A New Neolithic Settlement in the Upper Tigris Basin", içinde: M. Özdoğan – N. Başgelen – P. I. Kuniholm (ed.), *The Neolithic In Turkey New Excavations & New Research* (İstanbul 2011b) 19-60.
- Erinç 1980 S. Erinç, "Kültürel Çevrebilim Açısından Güneydoğu Anadolu", içinde: H. Çambel – R. J. Braidwood (ed.), *İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları* (İstanbul 1980) 65-72.
- Erlat 2009 E. Erlat, *İklim Sistemi Ve İklim Değişmeleri*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 105 (İzmir 2009).
- Goring-Morris – Belfer-Cohen 2010 N. Goring-Morris – A. Belfer-Cohen, "'Great Expectations,' or the Inevitable Collapse of the Early Neolithic in the Near East", *Becoming Villagers: Comparing Early Village Societies* 6, 2010, 62-77.
- Hauptmann – Özdoğan 2007 H. Hauptmann – M. Özdoğan, "Anadolu'da Neolitik Devrim", *Vor 12000 Jahren in Anatolien: die ältesten Monumente der Menschheit*, 2007, 404-410.
- Köhler-Rollefson 1988 I. Köhler-Rollefson, "The Aftermath Of The Levantine Neolithic Revolution In The Light Of Ecological And Ethnographic Evidence", *Paléorient* 14.1, 1988, 87-93.
- Kutlu ve diğ. 2018 L. Kutlu – A. Erim-Özdoğan – E. Çakır Altundağ, "Archaeobotanical studies at Sumaki Höyük (Batman, Turkey) in 2014", *Eurasian Journal of Forest Science* 6.2, 2018, 26-34.

- Maeda 2007 O. Maeda, "Meanings of obsidian exchange and obsidian use at Akarçay Tepe", *Systèmes techniques et communautés du Néolithique précéramique au Proche-Orient*. [Technical Systems and Near Eastern PPN Communities], 2007, 245-254.
- Maeda 2009 O. Maeda, *The Materiality of Obsidian and the Practice of Obsidian Use in the Neolithic Near East*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, The University of Manchester (Manchester 2009).
- Nishiaki 1990 Y. Nishiaki, "Corner-Thinned Blades: A New Obsidian Tool Type from a Pottery Neolithic Mound in the Khabur Basin, Syria", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 280, 1990, 5-14.
- Özbaşaran – Molist 2007 M. Özbaşaran – M. Molist, "Akarçay Tepe: Orta Fırat'ta Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Yerleşme", içinde: M. Özdoğan – N. Başgelen (ed.), *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular* (İstanbul 2007) 179-187.
- Özdoğan 1994 M. Özdoğan, "Çayönü: The Chipped Stone Industry of the Pottery Neolithic Layers", içinde: H. G. Gebel – S. K. Kozłowski (ed.), *Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent* (Berlin 1994) 267-277.
- Özdoğan 2007 M. Özdoğan, "Mezraa-Teleilat", içinde: M. Özdoğan – N. Başgelen (ed.), *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular* (İstanbul 2007) 189-201.
- Özdoğan 2011 M. Özdoğan, "Mezraa-Teleilat", içinde: M. Özdoğan – N. Başgelen – P. I. Kuniholm (ed.), *The Neolithic In Turkey New Excavations & New Research* (İstanbul 2011) 203-260.
- Redford 1986 S. Redford, "Excavations at Gritille (1982–1984): The Medieval Period A Preliminary Report", *Anatolian Studies* 36, 1986, 103-136.
- Rollefson – Köhler-Rollefson 1989 G. Rollefson – I. Köhler-Rollefson, "The Collapse of Early Neolithic Settlements in the Southern Levant", içinde: I. Hershkovitz (ed.), *People and Culture in Change* (Oxford 1989) 73-89.
- Schmidt 1988 K. Schmidt, "Nevalı Çori: Zum Typenspektrum der Silexindustrie und der übrigen Kleinfunde", *Anatolica* 15, 1988, 161-201.
- Simmons 2007 A. H. Simmons, *The Neolithic Revolution In The Near East: Transforming The Human Landscape* (Arizona 2007).
- Tekin 2017 H. Tekin, *Tarihöncesinde Mezopotamya* (Ankara 2017).
- Ullah 2013 I. Ullah, *The Consequence of Human Landuse Strategies During the PPNB-LN Transition: A Simulation Modeling Approach*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Arizona State University (Arizona 2013).

- Voigt 1985 M. M. Voigt, "Village on the Euphrates: Excavations at Neolithic Gritille in Turkey", *Expedition* 27.1, 1985, 10-24.
- Voigt 1988 M. M. Voigt, "Excavations at Neolithic Gritille", *Anatolica* XV, 1988, 215-232.
- Voigt – Ellis 1981 M. M. Voigt – R. S. Ellis, "Excavations at Gritille, Turkey: 1981", *Paléorient* 7.2, 1981, 87-100.

Grafik 1

Akarçay Yerleşimi
Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem
Yontmataş Endüstrisi

Akarçay Yerleşimi
Geçiş Evresi
Yontmataş Endüstrisi

Akarçay Yerleşimi
Çanak Çömlekli Neolitik Dönem
Yontmataş Endüstrisi

Teknolojik Öğeler		Tipolojik Öğeler		Teknolojik Öğeler		Tipolojik Öğeler		Teknolojik Öğeler		Tipolojik Öğeler	
Çelmelekler		Uçlar		Çelmelekler		Uçlar		Çelmelekler		Uçlar	
Y. İğrenli Dilgiler		Kanyisular		Kanyisular		Kanyisular		Kanyisular		Kanyisular	
Y. İğrenli Dilgiler		Dilçikler		Dilçikler		Dilçikler		Dilçikler		Dilçikler	
		Katınlar		Katınlar		Katınlar		Katınlar		Katınlar	
		Osaklı Elmanlar		Osaklı Elmanlar		Osaklı Elmanlar		Osaklı Elmanlar		Osaklı Elmanlar	
		Dışçıklı Dilgiler		Dışçıklı Dilgiler		Dışçıklı Dilgiler		Dışçıklı Dilgiler		Dışçıklı Dilgiler	
		Kumular		Kumular		Kumular		Kumular		Kumular	
								Osaklı Elmanlar		Osaklı Elmanlar	

Tablo 1

Çayönü Yerleşimi
Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem
Yontmaş Endüstrisi

Çayönü Yerleşimi
Geçiş Evresi
Yontmaş Endüstrisi

Çayönü Yerleşimi
Çanak Çömlekli Neolitik Dönem
Yontmaş Endüstrisi

Teknolojik Ögeler		Tipolojik Ögeler		Teknolojik Ögeler		Tipolojik Ögeler		Teknolojik Ögeler		Tipolojik Ögeler	
Çektikler		Ular		Çektikler		Ular		Çektikler		Ular	
		Kargınalar				Kargınalar				Kargınalar	
		Dikilitir				Dikilitir				Dikilitir	
		Kalınlar				Kalınlar				Kalınlar	
		Pürüzlü				Pürüzlü				Pürüzlü	
		Çakıl Taşları				Çakıl Taşları				Çakıl Taşları	
		Eğri Yığı ve Diğir				Eğri Yığı ve Diğir				Eğri Yığı ve Diğir	
		Mezgeç Diğir				Mezgeç Diğir				Mezgeç Diğir	
		Yüksek Kök				Yüksek Kök				Yüksek Kök	
		Çiğir ve İğir				Çiğir ve İğir				Çiğir ve İğir	
		Çiğir - İğir				Çiğir - İğir				Çiğir - İğir	
		Dış Kök				Dış Kök				Dış Kök	
		Kıvrak				Kıvrak				Kıvrak	
		Çiğir - İğir				Çiğir - İğir				Çiğir - İğir	
		Çiğir - İğir				Çiğir - İğir				Çiğir - İğir	
		Çiğir - İğir				Çiğir - İğir				Çiğir - İğir	
		Çiğir - İğir				Çiğir - İğir				Çiğir - İğir	

Tablo 2

Mezra Teleilat Yerleşimi
Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem
Yontmaş Endüstrisi

Mezra Teleilat Yerleşimi
Geçiş Evresi
Yontmaş Endüstrisi

Mezra Teleilat Yerleşimi
Çanak Çömlekli Neolitik Dönem
Yontmaş Endüstrisi

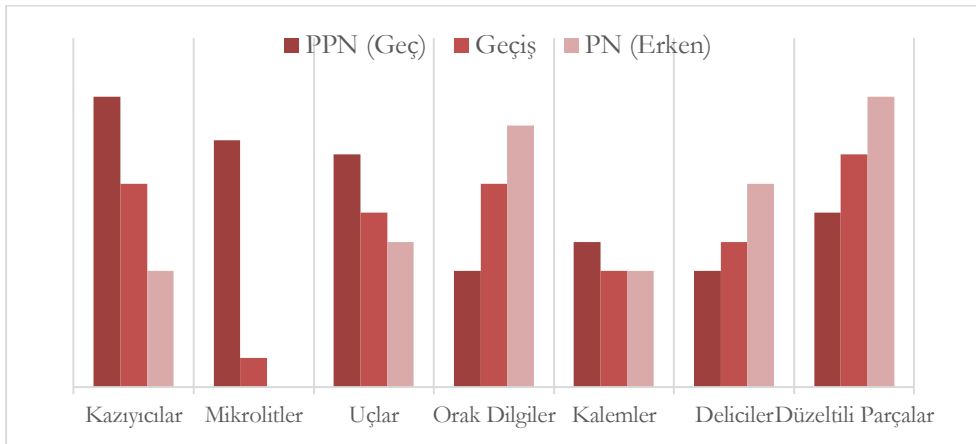
Teknolojik Ögeler		Tipolojik Ögeler		Teknolojik Ögeler		Tipolojik Ögeler		Teknolojik Ögeler		Tipolojik Ögeler	
Çektikler		Anak Ulan		Çektikler		Anak Ulan		Çektikler		Anak Ulan	
		Bıyık Ulan				Bıyık Ulan				Bıyık Ulan	
		Uğurt Ulan				Uğurt Ulan				Uğurt Ulan	
		Kargınalar				Kargınalar				Kargınalar	
		Dikilitir				Dikilitir				Dikilitir	
		Kalınlar				Kalınlar				Kalınlar	
		Çakıl Taşları				Çakıl Taşları				Çakıl Taşları	
		Eğri Yığı ve Diğir				Eğri Yığı ve Diğir				Eğri Yığı ve Diğir	
		Mezgeç Diğir				Mezgeç Diğir				Mezgeç Diğir	
		Yüksek Kök				Yüksek Kök				Yüksek Kök	
		Çiğir ve İğir				Çiğir ve İğir				Çiğir ve İğir	
		Çiğir - İğir				Çiğir - İğir				Çiğir - İğir	
		Çiğir - İğir				Çiğir - İğir				Çiğir - İğir	
		Çiğir - İğir				Çiğir - İğir				Çiğir - İğir	
		Çiğir - İğir				Çiğir - İğir				Çiğir - İğir	
		Çiğir - İğir				Çiğir - İğir				Çiğir - İğir	
		Çiğir - İğir				Çiğir - İğir				Çiğir - İğir	
		Çiğir - İğir				Çiğir - İğir				Çiğir - İğir	
		Çiğir - İğir				Çiğir - İğir				Çiğir - İğir	
		Çiğir - İğir				Çiğir - İğir				Çiğir - İğir	
		Çiğir - İğir				Çiğir - İğir				Çiğir - İğir	
		Çiğir - İğir				Çiğir - İğir				Çiğir - İğir	
		Çiğir - İğir				Çiğir - İğir				Çiğir - İğir	
		Çiğir - İğir				Çiğir - İğir				Çiğir - İğir	
		Çiğir - İğir				Çiğir - İğir				Çiğir - İğir	
		Çiğir - İğir				Çiğir - İğir				Çiğir - İğir	
		Çiğir - İğir				Çiğir - İğir				Çiğir - İğir	
		Çiğir - İğir				Çiğir - İğir				Çiğir - İğir	
		Çiğir - İğir				Çiğir - İğir				Çiğir - İğir	

Tablo 3

Geç Çanak Çömleksiz Neolitik'ten Çanak Çömleklili Neolitik'e Geçiş

	Orak Elemanları			Kazıyıcılar			Uçlar		
	Akaray	Çayönü	Meşra Teliilat	Akaray	Çayönü	Meşra Teliilat	Akaray	Çayönü	Meşra Teliilat
Geç Çanak Çömleksiz Neolitik									
Geç Erken									
Erken Çanak Çömleklili Neolitik									

Tablo 4

Grafik 2